

Песня праўды

(Комплекс рознаўзроўневых заданняў для ўрока пазакласнага чытання
па казцы Г. Х. Андэрсена “Салавей”)

*Я буду прылятаць да цябе, калі сам захачу,
і буду спяваць табе пра шчаслівых і няшчасных, пра дабро і зло,
пра ўсё, што робіцца вакол цябе і пра што ты не ведаеш...*

Г. Х. Андэрсен

Вывучэнне нацыянальнай літаратуры ў кантэксце сусветнай, прадугледжанае сучанымі праграмамі, дае магчымасць пазнаёміць вучняў з выдатнымі ўзорамі слоўнага мастацтва. Так, пры вывучэнні тэмы “Эпічныя жанры” ў 7 класе маецца цудоўная магчымасць на матэрыяле твора Г. Х. Андэрсена “Салавей”, прапанаваць для самастойнага чытання і абмеркавання, паказаць глыбіню зместу і асаблівасці будовы філасофскай літаратурнай казкі.

Ва ўмовах увядзення 10-бальнай шкалы ацэнкі ведаў бачыцца мэтазгодным прапанаваць настаўнікам комплекс рознаўзроўневых заданняў па тэксце для нізкага, здавальняючага, сярэдняга, дастатковага і высокага ўзроўню вучэбных дасягненняў.

З мэтай аблегчыць пошук матэрыялаў для ўступнай гутаркі прывядзём кароткія біяграфічныя звесткі пра аўтара казкі.

Андэрсен Ганс Хрысціян (1805 – 1875).

(Andersen – па-дацку, “сын Андэrsa” (па-беларуску яго прозвішча гучала б як Андрэеў або Андрыевіч)).

Нарадзіўся 2 красавіка 1805 г. ў маленькім гарадку Одэнсе на астраве Каралеўства Данія ў сям’і беднага шаўца. У 12 год хлопчык пайшоў працаваць на суконную фабрыку, каб дапамагчы сям’і. Адначасова ён вучыўся ў бясплатнай вячэрняй школе для бедных, увесь вольны час аддаючы чытання і слуханню жыццёвых гісторый і казак. Рана страціў маці, якую суседзі лічылі дзіўнаватай з-за яе фантазёрства.

З дзяцінства пісаў п’есы. У 1819 г. яго літаратурныя вопыты нават прыцягнулі ўвагу дырэктара Капенгагенскага тэатра. З 1826 да 1827 гг. былі апублікаваны некалькі вершаў маладога аўтара. Калі Ганс стаў студэнтам універсітэта, то ў 1829 г. напісаў кнігу “Вандраванне пешшу ад Хольмен-канала да усходняга мыса вострава Амагер”. Пазней з’яўляюцца творы “Ценевыя карціны” (у 1831 г.), “Агнета і Вадзянік” (у 1834 г.), якія ўжо засведчылі з’яўленне самабытнага таленту Андэрсена-казачніка.

У 1835 – 1837 гг. да Ганса Хрысціяна Андэрсена прыходзіць слава. Выдаюцца тры яго зборнікі “Казак, расказаных для дзяцей”, куды ўвайшлі сусветна вядомыя творы “Прынцэса

на гарошыне”, “Русалачка”, “Новая вопратка караля” і інш. Адна за адной пачынаюць з’яўляцца поўныя філасафічнасці і гуманізму казкі аўтара: у 1838 напісаны “Стойкі алавянны салдацік”, у **1843 – “Салавей”** і “Гадкае качаня”, у 1844 – “Снежная каралева”, у 1845 – “Дзяўчынка з запалкамі”, у 1847 – “Цень”, у 1848 – “Маці”. У іх спалучаюцца рамантыка і рэалізм, фантазія і гумар, сатыра і іронія. З цягам часу творы, некаторыя з якіх першапачаткова былі напісаны для дарослых, трывала ўвайшлі ў кола дзіцячага чытання, дзякуючы унікальнаму выхаваўчаму значэнню, маральна-філасофскай напоўненасці, закліку да роздуму над простым і вечным пытаннем: што ёсць дабро і што ёсць зло.

Сведка жыцця дацкага каралеўскага двара, нястомны падарожнік, Андэрсен паметнаму ўвасабляў убачанае рэальнае жыццё ў сваіх казках-алегорыях, за што пры жыцці атрымаў яшчэ і славу пісьменніка-сатырыка. Заснаваныя на нацыянальным фальклору, прасякнутыя тонкім лірызмам творы дацкага майстра асуджаюць няроўнасць і эгаізм, карыслінасць і самазадаволенасць моцных гэтага свету.

Акрамя казак, пяру Г. Х. Андэрсена належаць вершы, п’есы і раманы (“Імправізатар” (1835), “Толькі скрыпач” (1837), “Мулат” (1840), “Дзве баранесы” (1849)), зборнік навел-мініяцюр “Кніга карцін без карцін” (1840), кніга дарожных нататак “Базар паэта” (1842). У 1846 г. з’явілася аўтабіяграфія пісьменніка, якая называецца “Казка майго жыцця”.

Зараз існуе Ганаровы спіс дацкага казначніка, куды заносзяцца прозвішчы найлепшых майстроў гэтага жанру з усяго свету. З беларускіх аўтараў ганаровым дыпломам імя Г. Х. Андэрсена ўзнагароджаны Васіль Вітка (1978 г.).

Заданні размешчаны па парадку ад самага нізкага да самага высокага ўзроўню. Ключ да іх прыведзены ў канцы артыкула. Гэта дае магчымасць настаўніку ксеракапіраваць матэрыял і разразаць яго на карткі, а таксама арганізоўваць самакантроль.

1. Нізкі (рэцэптыўны) ўзровень – 1-2 балы.

Літаратурныя загадкі “Пазнай героя” даюць магчымасць даведацца, ці прачытаны вучнямі твор. Настаўнік чытае або раздае вучням карткі з цытатамі, у якіх адсутнічае імя персанажа, а дзеці ў працэсе чытання адгадваюць літаратурную загадку і па парадку запісваюць герояў казкі.

1) “Я кожны дзень нашу маёй хвораі маці рэшткі ад абеду з імператарскай кухні. А жывём мы каля самага мора. Там, у лясным гушчары, ёсць старое дрэва з вялікім дуплом і густымі-густымі галінамі. І вось, калі я праходжу паблізу гэтага дрэва, я кожны раз чую песню салаўя. Ён спявае так пяшчотна, што слёзы з’яўляюцца ў мяне на вачах, а на душы становіцца так радасна, быццам мяне цалуе мама” (1, с. 90).

2) “Гэты чалавек напускаў на сябе такую важнасць, што калі хто-небудзь з людзей ніжэй за яго рангам адважваўся загаварыць з ім або спытаць яго пра што-небудзь, ён адказваў толькі: “Пф!”, а гэта ж роўна нічога не значыць” (1, с. 89).

3) “Яго пакінулі пры двары і адвялі яму асобны пакой. Два разы на дзень і раз уночы яму дазвалялі гуляць. Але да яго прыставілі дванаццаць лакеяў, і кожны з іх трымаў прывязаную да ягонай ножкі шаўковую стужачку. Адзінаццаць крамнікаў далі сваім сынам імёны ў яго гонар, але ніводзін з хлопчыкаў не змог праспяваць нават самай простае песенькі” (1, с. 92).

4) “Ён /спяваў/ на шаўковай падушцы каля самай імператарскай пасцелі. Вакол яго былі раскладзены ўсе падараваныя яму каштоўнасці, а на шыі вісела імператарская залатая туфля. Яму далі асаблівае званне: “Першы спявак імператарскага начнога століка з левага боку”, таму што імператар лічыў больш важным менавіта той бок, на якім знаходзіцца сэрца, а сэрца знаходзіцца злева нават у кітайскага імператара” (1, с. 95).

5) “Бледны і схаладнелы, ён ляжаў на сваім цудоўным ложы. Усе прыдворныя лічылі яго памерлым, і кожны спяшаўся пакланіцца новаму гаспадару. Але ён яшчэ не памёр, хоць і ляжаў зусім нерухома пад аксамітным балдахінам з залатымі кісцямі. Ён не мог уздыхнуць, і яму здавалася, што нехта сядзіць у яго на грудзях... Калі ён прагнуўся, у акно ўжо свяціла сонца. Ніхто з ягоных міністраў і прыдворных не прыходзіў да яго. Адзін салавей сядзеў ля акна і спяваў” (1, с. 96-98).

2. Здавальняючы (рэцэптыўна-рэпрадуктыўны) ўзровень – 3-4 балы.

Дыдактычная гульня “Ці праўда, што?..” паказвае, наколькі ўважліва дзеці ўніклі ў змест твора. Настаўнік чытае пытанні, якія пачынаюцца словамі “ці праўда, што...”, а вучні адказваюць, ставячы пасля нумара пытання знак “+” або “-”. Можна прапанаваць запісваць адказы ў выглядзе графічнага дыктанта.

1. ... званочкі на кветках імператарскага саду былі залатыя?
2. ... на першай старонцы кнігі пра Кітай імператар прачытаў пра салаўя?
3. ... салавей падумаў, што сам імператар прыйшоў паслухаць яго на бераг мора?
4. ... салавей не прыняў падарунка імператара – залатую туфлю?
5. ... што прыдворныя набіралі ў рот вады, каб іх голас быў падобны на салаўіныя трэлі?
6. ... народу далі паслухаць японскага салаўя ў суботу?
7. ... указам кітайскага імператара салавей быў аб’яўлены выгнаннікам з кітайскай дзяржавы?
8. ... што калі паміраў імператар, то народ тоўпіўся на вуліцы і пытаўся пра яго здароўе?
9. ... салавей прасіў імператара разбіць штучную птушку, каб ён адзін спяваў для яго?

10. ... калі імператар акрыяў пасля хваробы, ён устаў з ложа і сказаў сваім ілжывым прыдворным: “Добры дзень!”

3. Сярэдні (рэпрадуктыўна-прадуктыўны) ўзровень – 5-6 балаў.

Тэрміналагічны дыктант дазваляе прымяніць наяўныя веды на ўзроўні разумення літаратурнай з’явы – ужывання аўтарам разнастайных мастацкіх сродкаў. Вучні запісваюць тэрміны “антытэза”, “эпітэт”, “гіпербала”, “іронія”, “алегорыя” на лістках паперы ў слупок, і іх задача – насупраць адпаведнага тэрміна запісаць нумар цытаты, дзе ён сустракаецца. Цытаты дыктуюцца або запісваюцца на дошцы пад нумарамі. Для зручнасці ўжытыя аўтарам мастацкія сродкі выдзелены.

Тэрміны	Цытаты
антытэза,	1) Міністры і прыдворныя збіраліся ўжо абвясціць новага імператара, а народ тоўпіўся на вуліцы і пытаў у першага міністра пра здароўе старога імператара (1, с. 96).
эпітэт,	2) А вакол, з усіх складак аксамітнага балдахіна, выглядалі нейкія дзіўныя галовы : адны – пачварныя і злыя, іншыя – прыгожыя і добрыя. Але злых было значна больш. Гэта былі злыя і добрыя справы імператара (1, с. 96).
гіпербала,	3) Сад цягнуўся далёка-далёка, так далёка, што нават сам садоўнік не ведаў , дзе сад заканчваецца (1, с. 88).
іронія,	4) Сэрца знаходзіцца злева нават у кітайскага імператара... (1, с. 95).
алегорыя.	5) Ён спяваў так пяшчотна , так цудоўна , што ў імператара выступілі на вачах слёзы (с. 91).

4. Дастатковы (прадуктыўны) узровень – 7 балаў.

Тэст “Знайдзі казачныя элементы” мае на мэце выявіць, наколькі асэнсаваныя вучнямі веды пра народныя казкі, і дазваляе прымяніць наяўныя ўменні аналізу народнай казкі пры аналізе літаратурнай.

Падкрэсліце элементы народных казак, якія сустракаюцца ў творы:

а) элементы казак пра жывёл:

- сустрэча жывёл (птушак),
- надзяленне жывёл (птушак) чалавечымі якасцямі,
- наяўнасць маралі,
- супрацьстаянне добрых і злых жывёл (птушак).

б) элементы чарадзейных казак:

- трохразовыя паўторы,
- традыцыйная канцоўка,
- прысутнасць міфалагічных істот,
- прысутнасць памочнікаў станоўчага героя,
- правядзенне іспыту станоўчага героя,
- зачын.

в) элементы сацыяльна-бытавых казак:

- наяўнасць герояў, што прадстаўляюць уладу (напр., цар, поп, ураднік),
- сатыра на існуючы лад,
- наяўнасць герояў з народа (напр., Несцерка, падчарка, салдат),
- супрацьпастаўленне ілжывай маралі ўлады і сапраўднай народнай маралі.

4а. Дастатковы (прадуктыўны) узровень – 8 балаў. (Пры абсалютна самастойным адказе на пытанні магчыма адзнака 9 балаў – па выбары настаўніка).

Заданне для вуснага адказу дае вучням магчымасць, адказваючы на пытанні, выявіць тэму і ідэю твора. Настаўнік зачытвае цытату, а затым пытанне. У абмеркаванні можа ўдзельнічаць некалькі чалавек і педагог.

1) “Увесь горад загаварыў пра дзівосную птушку, і калі сустракаліся на вуліцы трое знаёмых, адзін з іх тут жа казаў: “са”, другі падхопліваў “ла”, а трэці: “вей”, пасля чаго ўсе трое ўздыхалі, адразу зразумеўшы адзін аднаго” (1, с. 92).

Чаму ўздыхалі гараджане?

2) “Штучнага салаўя прымусілі спяваць аднаго. Яго спевы спадабалася прыдворным гэтак жа, як і спевы сапраўднага салаўя, але новая птушка была куды больш прыгожая – яна ўся так і блішчала, так і зіхацела” (1, с. 94).

Чаму прыдворным штучны салавей спадабаўся больш за сапраўднага?

3) “Але бедныя рыбакі, якія чулі сапраўднага салаўя, гаварылі (пра штучную птушку): “Голас у яго нядрэнны, але ўсё ж такі не тое. Чагосьці нестасе, а чаго – мы і самі не ведаем” (1, с. 94).

Чаго недаставала песні механічнага салаўя?

4) “Раптам унутры птушкі нешта зашыпела, загуло, колцы закруціліся, і музыка змоўкла. Імператар ускочыў і паслаў па свайго прыдворнага ўрача. Але што ж той мог зрабіць? Ён жа ўмеў лячыць толькі жывых людзей. Тады паклікалі гадзіншчыка. Той сказаў, што птушка будзе спяваць, але з ёй трэба абыходзіцца вельмі асцярожна: маленькія зубчыкі сцёрліся, а паставіць новыя нельга” (1, с. 95).

Чаму да механічнай птушкі імператар адразу не паклікаў майстра, а спачатку доктара?

5) Салавей папрасіў імператара: “Абяцай мне не гаварыць нікому, што ў цябе ёсць маленькая птушачка, якая расказвае табе пра ўсё. Так справа пойдзе лепш” (1, с. 98).

Чаму салавей прасіў імператара захоўваць таямніцу?

5. Выскі (прадуктыўны, творчы) ўзровень – 9-10 балаў.

Праблемныя пытанні выяўляюць ўзровень разумення вучнем філасофскай кацэпцыі твора, алегарычнасці вобраза салаўя.

Калі следаваць логіцы разважанняў, то песня салаўя – гэта праўда жыцця. А каго ўвасабляе сам спявак у казцы? Як звязаны казачны сюжэт і ідэя казкі з біяграфіяй аўтара?

Ключ

- 1) дзяўчынка з імператарскай кухні, 2) першы міністр, 3) жывы салавей, 4) штучны салавей, 5) кітайскі імператар.
2. Адмоўныя адказы на пытанні 1 (сярэбраныя), 2 (на апошняй старонцы), 6 (у нядзелю), 9 (наадварот).
3. Антытэза 1, эпітэт 5, гіпербала 3, іронія 4, алегорыя 2.
4. Падкрэсліць а1, б1, б3, б6, в1, в2, в3, в4.
- 4а. 1) Тая праўда пра дабро і зло, аб якой спяваў салавей, была пасаджана разам з ім пад замок, яна была на стужцы, як на ланцужку. Яна не магла з-за сцен пакоя, дзе трымалі салаўя, трапіць да простых людзей, што так любілі яго дагэтуль. У палацы ж кітайскага імператара праўда і душэўнасць маглі існаваць толькі па загаду. Гэтак жа, мабыць, было і ва ўсёй краіне; 2) Сэрцы прыдворных бачылі і цанілі толькі пусты знешні бляск. Іх прытворная, штучная праўда нагадвала механічную птушку, што спявае адну і тую ж песню, і патрабавала прыхарошвання, бо ў ёй не было душы; 3) Шчырасці і праўдзівасці, самага галоўнага для любога мастацтва – душы; 4) Ён прымаў мёртвую, штучную песню салаўя за жывую. Імператар блытаў недаўгавечную прыдворную праўду з сапраўднаю; 5)

У імператара з’явілася разуменне новай, нечуванай праўды, якая не церпіць пустога ўслаўлення, а лечыць змучаную хлуснёй і падманам душу, вяртае яе да жыцця.

5. Беларусы і іншыя народы верылі, што душа падобная на птушку і калі чалавек памірае, то ў яе ператвараецца душа і ляціць у неба. Можна сказаць, што песня салаўя у творы – гэта душа паэта, казачніка, мастака, якая заклікана звяртацца да сэрцаў людзей і будзіць іх ад самападманнага сну (абыякавасці, здрады, хцівасці, пустой балбатні), падобнага да смерці, і весці да ачышчэння праз слёзы, да разумення сапраўднай сутнасці жыцця. Салавей – увасабленне казачніка-выгнанніка, песняра (магчыма, самога непрызнанага Андэрсена). Ён не быў зразуметы вальможнымі кітайцамі (чытай: сучаснікамі-датчанами) датуль, пакуль яго сусветная слава не дакацілася да Кітая (чытай: Капенгагена). Пісьменнік у сваіх творах гэтак жа спявае аб праўдзе чалавечага сэрца, аб шчасці духоўнага чалавечага жыцця, аб любові, як салавей у песні для бедных і для імператара. Гэтая праўда любові і шчырасці патрэбна ўсім, але не кожны можа пачуць і зразумець яе. Толькі хіба дзяўчынка з імператарскай кухні або рыбак, бо яны здабываюць свой хлеб надзённы працаю рук і сэрца. Менавіта таму для салаўя (як і для казачніка) найвялікшая ўзнагарода – слёзы на вачах слухача, якія азначаюць, што песня (казка) дайшла да ягонага сэрца.

Літаратура

1. Андерсен Х. К. Сказки. – Мн.: Народная асвета, 1977. – 269 с.
2. Большая советская энциклопедия. Т. 2. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия». – 1970. – С. 11.